

Gdańsk, 23.10.2023 r.

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.: Wyjątki i ograniczenia prawa autorskiego na rzecz osób niepełnosprawnych w kontekście praw człowieka i rozwoju technologii wspomagających.

Streszczenie w języku polskim

Autor rozprawy: Anna Bober-Kotarbińska

Promotor: dr hab. Maciej Barczewski, prof. UG

Uniwersytet Gdański, Wydział Prawa i Administracji

1. Niniejsza praca bada możliwości dostępu osób niepełnosprawnych do utworów chronionych prawem autorskim w kontekście praw człowieka i prawa własności intelektualnej. Rozprawa wskazuje, że niewystarczający dostęp do materiałów chronionych prawem autorskim ma charakter dyskryminujący i negatywnie wpływa na realizowanie praw osób niepełnosprawnych, wynikających zarówno z Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, jak i innych aktów prawa międzynarodowego. W pracy dokonano ponadto analizy wpływu międzynarodowego i krajowego prawa autorskiego na potrzeby osób niepełnosprawnych, w szczególności na potrzeby osób z niepełnosprawnościami wzroku. Analizując międzynarodowe prawo autorskie, w rozprawie dokonano oceny Traktatu marrakeszańskiego o ułatwieniu dostępu do opublikowanych utworów literackich osobom z niepełnosprawnościami wzroku i niepełnosprawnościami wobec druku.

2. Z uwagi na powyższe, przedmiotem rozprawy doktorskiej jest analiza wyjątków i ograniczeń międzynarodowego systemu prawa autorskiego oraz ich wpływu na określone w art. 30 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych prawo osób niepełnosprawnych do równego dostępu do materiałów kulturalnych w dostępnych formatach, w tym również w kontekście rozwoju technologii wspomagających. W rozprawie wskazuje się, że ustanawiając prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym (art. 30 KPON) na zasadzie równości z innymi osobami, społeczność międzynarodowa podkreśliła, że wszystkie osoby niepełnosprawne powinny mieć dostęp do materiałów w dziedzinie kultury we wszystkich dostępnych dla nich formatach, a prawa własności intelektualnej nie powinny stanowić w tym nieuzasadnionej lub dyskryminującej bariery (art. 30 ust. 3 KPON). Aktualnie, dzięki rozwojowi technicznemu,

założenie to jest możliwe do zrealizowania dzięki rozwiązaniom oferowanym przez nowe narzędzia technologiczne. W rozprawie wskazuje się jednak, że choć zmiany paradygmatu postrzegania uprawnień osób niepełnosprawnych miały kluczowe znaczenie dla wprowadzenia na ich rzecz wyjątków i ograniczeń w prawie autorskim, to postępowwały zbyt powolnie i zachowawczo, skutkiem czego prawo autorskie nadal stanowi istotną barierę w dostępie do chronionych nim utworów. W odniesieniu bowiem do potrzeb osób niepełnosprawnych wyjątki i ograniczenia ustanowione w Traktacie marrakeszańskim koncentrują się jedynie na utworach literackich i zawartych w nich ilustracjach. Sytuacja ta nie tylko nie pozwala na pełną realizację prawa dostępu do wszystkich materiałów kulturalnych o których mowa w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, ale też ogranicza potencjał korzystania z nowych technologii, zawężając je jedynie do tych przekształcających tekst na inne dostępne formaty. Co więcej, Traktat swoim zakresem obejmuje jedynie wąską grupę beneficjentów, wskazując jedynie na osoby z niepełnosprawnościami wzroku i niepełnosprawnościami wobec druku, pomijając osoby z niepełnosprawnościami poznawczymi, osoby głuche, nieme, niepełnosprawne intelektualnie oraz z kombinacjami wymienionych niepełnosprawności. Wyjątek marrakeszański stał się tym samym podwójnie dyskryminujący, gdyż w uwagi na swoje ograniczenia nie tylko odmawia swoim osobom z niepełnosprawnościami wzroku dostępu do utworów sztuki wizualnej, ale również wyklucza z grona beneficjentów wszystkie pozostałe grupy osób niepełnosprawnych.

Skutkiem powyższych ograniczeń jest sytuacja w której potencjalni twórcy kopii utworu w dostępnym formacie (wyjściowo innym niż literacki) nie są dostatecznie chronieni przez międzynarodowe normy prawne. W przypadku ewentualnego sporu z podmiotami praw autorskich twórca kopii w dostępnym formacie nadal może polegać jedynie na ochronie wynikającej z np. z amerykańskich przepisów o dozwolonym użytku, w związku z czym nadal ponosi ryzyko konfrontacji z ewentualnymi zarzutami ze strony podmiotów praw autorskich. Jak wynika z przeprowadzonych w rozprawie badań, do takowych należeć mogą zarówno obawy podmiotów autorskich praw majątkowych, jak i potrzeba zachowania osobistych praw twórcy w zakresie nienaruszalności treści i formy utworu – zwłaszcza, że tworzenie kopii w formatach dostępnych osobom niepełnosprawnym prawie zawsze wiąże się z wykonaniem reprodukcji dzieła chronionego prawem autorskim, co może naruszać prawa osobiste. Sytuacja ta stoi w sprzeczności z ustanowionym w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych międzynarodowym standardem zapewnienia dostępności osobom niepełnosprawnym. Podkreślając niewystarczające uwzględnienie praw osób niepełnosprawnych w krajowych i międzynarodowych normach prawa autorskiego, w tym w Traktacie z Marrakeszu, w rozprawie

zaproponowano przyjęcie ram praw człowieka dla prawa autorskiego w zakresie, w jakim wpływa to na prawa wszystkich osób niepełnosprawnych.

3. Aby unaocznić zasadność wprowadzenia ujednoliconego wyjątku od ochrony, w rozprawie prześledzono genezę i zakres dotychczasowego systemu wyjątków i ograniczeń prawa autorskiego przewidzianych dla osób niepełnosprawnych, z uwzględnieniem odpowiednich unormowań międzynarodowego systemu praw człowieka – zarówno w odniesieniu do praw osób niepełnosprawnych, jak i praw podmiotów prawa autorskiego. Szczególną rolę w tym zakresie należało zwrócić na prawodawstwa systemu uniwersalnego oraz krajowego. Analiza obejmowała identyfikację historycznych wyjątków i ograniczeń prawa autorskiego, co pozwoliło na ich kategoryzację, a następnie na wyprowadzenie oceny ich wpływu na faktyczną swobodę w dostępie do materiałów kulturalnych w formatach dostępnych dla osób niepełnosprawnych. Przeprowadzone badania doprowadziły do sformułowania pytania o kształt jednolitego, uniwersalnego wyjątku prawa autorskiego, a nadrzędnym celem rozważań podjętych w rozprawie stało się ustalenie rozwiązania, które umożliwiłoby poszerzenie zasięgu przedmiotowego systemu wyjątków i ograniczeń o nowe grupy podmiotów i przedmiotów. W tym celu w podsumowaniu rozważań podjęta została próba skonstruowania jednolitego wyjątku prawa autorskiego, harmonizującego dotychczasowe regulacje krajowe i międzynarodowe, który obejmowałby możliwie szeroki zakres utworów oraz osób uprawnionych bez względu na rodzaj posiadanej niepełnosprawności.

4. Choć rozprawa ma charakter teoretyczny, to poszczególne rozważania poparto przykładami judykatów, których przedmiotem było rozważenie konkretnych stanów faktycznych oraz zagadnień prawotwórczych, dzięki którym możliwe stało się wyciągnięcie wniosków dotyczących zmiany paradygmatu praw człowieka względem praw autorskich i rozwoju nowych technologii wspomagających i wynikającej z tego powodu luki w normach prawa międzynarodowego. Analiza obejmowała szereg źródeł, w szczególności akty prawa na poziomie Unii Europejskiej, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej oraz Organizacji Narodów Zjednoczonych i Światowej Organizacji Własności Intelektualnej, wyznaczające kierunki polityki wobec osób niepełnosprawnych, artykuły naukowe, komentarze, raporty branżowe oraz artykuły publicystyczne. Pozwoliło to na przeanalizowanie instrumentów w sposób całościowy, biorąc pod uwagę specyfikę poszczególnych obszarów prawa.

5. Wskazany problem badawczy nie został wcześniej szerzej omówiony w polskiej literaturze przedmiotu. W rozprawie doktorskiej wykorzystano metodę historyczną, dogmatyczną, empiryczną i komparatystyczną, a jej treść podzielono na pięć rozdziałów. W rozdziale pierwszym ujęto rozważania dotyczące rozwoju uniwersalnego systemu praw

człowieka wobec praw osób niepełnosprawnych. W rozdziale drugim scharakteryzowano w pierwszej kolejności nomenklaturę pojęciową wyrażenia „wyjątki i ograniczenia” prawa autorskiego, by następnie skoncentrować się na uniwersalnym systemie prawa autorskiego pod kątem wprowadzania w nim wyjątków i ograniczeń na rzecz uzyskania przez osoby niepełnosprawne dostępu do utworów oraz analizie działań organizacji międzynarodowych na rzecz ustanowienia wspomnianego wyjątku. Omówione zostały również regulacje północnoamerykańskiego prawodawstwa krajowego oraz antecedencje i konsekwencje zawarcia Traktatu z Marrakeszu. W kolejnym, trzecim rozdziale, analizie poddano zagadnienia związane z obowiązkami normatywnymi zapewnienia dostępności cyfrowej na przykładzie wybranych technologii wspomagających. W rozdziale czwartym przedstawiono działania normatywne podjęte przez Unię Europejskiej, USA oraz kraje afrykańskie w reakcji na przyjęcie Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych oraz Traktatu z Marrakeszu. Rozdział piąty, kończący rozprawę, zawiera wnioski i uwagi końcowe, wynikające z dotychczasowych rozważań. Wspomniana analiza zawiera również rozważania dotyczące ewentualnych naruszeń autorskich praw osobistych i autorskich praw majątkowych twórców i innych podmiotów praw autorskich. W zakończeniu pracy sformułowano wniosek, iż dotychczasowe regulacje są dyskryminujące. Brak szczegółowej i specyficznej regulacji, dedykowanej wszystkim osobom niepełnosprawnym, obejmującej szeroki zakres utworów chronionych prawem autorskim, a tym samym odnoszącej się do szerokiego spektrum utworów możliwych do przetransformowania do dostępnych formatów nie realizuje zobowiązań wyrażonych w przywołanych aktach prawa międzynarodowego. Uzasadniało to postulat *de lege ferenda*, aby tę kwestię – jako obligatoryjnego wyjątku prawa autorskiego – uregulować w sposób jednoznaczny. W jego konsekwencji podjęto próbę sformułowania uniwersalnego, jednolitego wyjątku prawnoautorskiego. Jego ujęcie oparto na założeniach zmiany paradygmatu postrzegania praw człowieka względem prawa autorskiego, a zarazem poszanowania prawa twórcy do uzyskania wynagrodzenia.

6. Przeprowadzone rozważania pozwoliły na wyrażenie poglądu, że brak odpowiednich ram prawnych, zwłaszcza na poziomie międzynarodowym, jest przeszkodą w dalszym realizowaniu praw osób niepełnosprawnych, a istniejący system wyjątków i ograniczeń prawa autorskiego nie czyni zadość ustanowionemu w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych obowiązkowi zapewnienia równego dostępu do materiałów kulturalnych w formatach dostępnych dla osób niepełnosprawnych.

7. Traktując o rozwoju wyjątków i ograniczeń prawa autorskiego w kontekście praw człowieka osób niepełnosprawnych i rozwoju technologii wspomagających, rozprawa

uzupełnia dotychczasową literaturę przedmiotu o szczegółowe informacje na temat Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, regionalnych aktów praw człowieka, Traktatu Marrakeszańskiego oraz wybranego ustawodawstwa krajowego.